

Gdańsk, 14.04.2016 r.

dr hab., prof. UG Wioletta Radziwiłłowicz
Zakład Psychologii i Psychopatologii Rozwoju
Instytut Psychologii Uniwersytetu Gdańskiego

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Anny Kraśkiewicz

pt. „Podmiotowe wyznaczniki percepcji zapachów i ich oceny afektywnej: Rola pamięci autobiograficznej, nastroju i temperamentu”

Promotor: Prof. dr hab. Ewa Czerniawska

Rozprawa doktorska Pani mgr Anny Kraśkiewicz pt. „*Podmiotowe wyznaczniki percepcji zapachów i ich oceny afektywnej: Rola pamięci autobiograficznej, nastroju i temperamentu*” mieści się w obszarze badawczym psychologii ogólnej, w zakres której tradycyjnie wchodzi psychologia procesów poznawczych, emocji i motywacji, osobowości i różnic indywidualnych. Podjęcie badań własnych przez Doktorantkę ma ogromne znaczenie poznawcze, gdyż w bardzo umiejętny sposób scaliła wymienione dziedziny nauki i zrealizowała ambitne zamierzenia badawcze; a także znaczenie społeczne, ponieważ badania nad zmysłem węchu, którego różnorodnych dysfunkcji doświadcza ok. 15-20% populacji, są prowadzone przez wciąż niewielu badaczy na świecie, co może odzwierciedlać niedocenywanie tego zmysłu w świadomości społecznej. Ponadto - co akcentuje Autorka rozprawy - istnieje tak dużo różnic indywidualnych w zakresie odczuwania oraz ocen afektywnych i poznawczych zapachów, że wiele wyników badań nad tym zmysłem jest trudnych do zinterpretowania.

Dysertacja łącznie z bibliografią liczy 260 stron tekstu i została podzielona na cztery główne części. Wprowadzenie teoretyczne rozprawy Doktorantka rozpoczęła od bardzo interesującego i wnikliwego omówienia znaczenia zmysłu węchu dla przetrwania i komunikacji zwierząt oraz ludzi. Skoncentrowała się w nim nie tylko na funkcjach ściśle

związanych z zachowaniem pierwszego prawa biologicznego (tj. ochrona przeciw zatruciom i wypadkom, dobór pożywienia, odbiór wrażeń smakowych, regulacja łaknienia), ale również ze stanem psychofizycznym człowieka, jego przeżyciami estetycznymi oraz relacjami społecznymi. Następnie wymieniła układy, jakie uczestniczą w percepcji i przekazywaniu bodźców węchowych oraz szczegółowo przedstawiła anatomię oraz fizjologię głównego narządu węchowego u człowieka, kończąc wywód omówieniem znaczenia powiązań ośrodków węchowych z układem limbicznym dla przeżywania emocji i wspomagania procesów pamięciowych. W tej części pracy Doktorantka przedstawiła również historię badań nad teoriami węchu, spośród których chemiczna teoria L. Buck i R. Axela zaledwie dwanaście lat temu została uhonorowana Nagrodą Nobla.

W kolejnym podrozdziale Autorka omówiła rozwój zmysłu węchu u człowieka w okresie prenatalnym i niemowlęcym, a także znaczenie tego zmysłu w przeżywaniu emocji i kształtowaniu się więzi z matką i rodzeństwem. Następny rozdział przedstawia opis preferencji zapachowych dzieci i dorosłych oraz czynników wpływających na odczuwanie zapachów jako przyjemnych bądź nieprzyjemnych. I tak, wśród najistotniejszych czynników Doktorantka kolejno omówiła znaczenie: wspomnień wydarzeń pozytywnych lub negatywnych, warunkowania na bodźce węchowe, wczesnodziecięcych indywidualnych doświadczeń z danym zapachem, osobowości, powszechności i znajomości zapachu w danej kulturze. Kolejny rozdział pracy dotyczy wpływu bodźców zapachowych na nastrój, wskaźniki fizjologiczne, objawy stresu i lęku. Wpływ ten został szczegółowo wyjaśniony bezpośrednim oddziaływaniem zapachów na ośrodkowy układ nerwowy, aktywizacją wspomnień oraz właściwości (np. wyciszające czy pobudzające) zapachów. Wywód w tej części pracy jest płynny, klarowny, zaś na szczególne uznanie zasługuje bardzo precyzyjne przedstawienie procedury badawczej i wyników badań wielu autorów. Identyczna ocena dotyczy następnego obszernego rozdziału pracy, poświęconego percepcji zapachów i ich oceny afektywnej. Autorka w systematyczny sposób omówiła w nim wpływ czynników egzogennych (takich jak kolor, nazwa i kolejność prezentacji zapachów) oraz endogennych (płeć, wiek) na percepcję zapachów, trafność ich identyfikacji i rozpoznawania.

W kolejnym rozdziale pracy Pani mgr Anna Kraśkiewicz zaprezentowała podstawowe założenia regulacyjnej teorii temperamentu J. Strelaua, stanowiącą kluczowe podłoże teoretyczne badań własnych. Następnie Autorka przeprowadziła krytyczną analizę dotychczas przeprowadzonych, nie pozwalających na sformułowanie jednoznacznych wniosków badań nad wpływem cech osobowości na wrażliwość węchową, poprawność

identyfikacji czas reakcji na bodźce zapachowe oraz odczuwanie ich intensywności. W dalszej części pracy Doktorantka porusza zagadnienie wzbudzania przez zapachy wspomnień autobiograficznych ze szczególnym uwzględnieniem ich nasycenia emocjonalnego, wyrazistości, szczegółowości i siły oraz zaangażowania Ja i poczucia bycia przeniesionym do przeszłości. W tym miejscu rozprawy na szczególną uwagę zasługuje nie tylko opis wyników wielu bardzo interesujących badań, dotyczących m.in. mitu szczęśliwego dzieciństwa i zjawiska reminiscencji, ale również przywołanie przez Autorkę pięknych literackich opisów efektu Prousta.

Za część kluczową wśród teoretycznych rozdziałów pracy trzeba uznać ostatni rozdział, w którym w szczegółowy sposób Doktorantka zawarła merytoryczne uzasadnienie podjęcia własnych badań oraz specyfiki zastosowanych analiz statystycznych w podziale na zapachy przyjemne i nieprzyjemne, jak również odrębnie dla każdego spośród dziesięciu zapachów uwzględnionych w procedurze badania. Autorka przedstawiła w tym rozdziale przejrzystą syntezę obecnego stanu wiedzy na temat powiązań między interesującymi ją zmiennymi. W kontekście oceny nowatorstwa przeprowadzonych przez Nią badań na uwagę zasługuje fakt, że sformułowała kilka pytań badawczych nad czynnościami psychicznymi, na które w dotychczasowej literaturze przedmiotu brakuje odpowiedzi: 1. Czy zjawisko „mitu szczęśliwego dzieciństwa” występuje w przypadku bodźców zapachowych? 2. Czy nastrój może modyfikować odbiór bodźców zapachowych i wpływać na ich ocenę afektywną? 3. Czy percepcja zapachów i ich ocena afektywna są związane z temperamentem? Należy dodać, że Autorka za każdym razem, ilekroć wskazywała na eksploracyjny charakter własnych poszukiwań badawczych, według mnie wyrażała zbyt skromną opinię, że Jej wyniki poszerzą wiedzę z zakresu („jedynie”) psychologii węchu.

Podsumowując ocenę teoretycznej części dysertacji należy stwierdzić, że pod względem treści jest ona kompletna i stanowi bardzo udaną, precyzyjną próbę usystematyzowanego uporządkowania definicji oraz zakresu pojęciowego wszystkich zmiennych ujętych w tytule pracy i wykorzystanych w badaniu empirycznym. Ponadto narracja jest żywa, dynamiczna, prowadzona z pasją i na bardzo dobrym poziomie refleksji naukowej. Autorka odnosi się z szacunkiem do prekursorów własnych badań, co należy uznać za dużą zaletę w badawczej postawie Doktorantki. Przykładowo, opisuje Ona zapoczątkowane przez Francisa Galtona pod koniec XIX wieku badania nad pamięcią autobiograficzną czy pierwsze badania nad związkami między osobowością i percepcją zapachów, które przeprowadził H.S. Koelega w roku 1970.

Również pod względem formalnym rozprawę oceniam bardzo wysoko. Niewiele jest w niej błędów interpunkcyjnych czy niefortunnych sformułowań (np. w przebadanej [może lepiej brzmi: zbadanej] grupie, grupa badawcza [badana]). Praca Pani mgr Anny Kraśkiewicz w pełni spełnia standardy stawiane rozprawom doktorskim o charakterze empirycznym.

Przejdę teraz do oceny empirycznej części rozprawy. Autorka rozprawy w poprawny sposób sformułowała aż 11 szczegółowych pytań badawczych oraz tyleż odpowiadających im hipotez badawczych, adekwatnie połączonych w trzy odrębne grupy zagadnień. Doktorantka podczas przygotowywania materiałów do publikacji mogłaby jednak rozważyć usunięcie powtarzającego się kilkakrotnie statystycznego sformułowania (zmienna x będzie „dodatnio związana” ze zmienną y). Może celowe byłoby przeformułowanie na „silnie związana” (tym bardziej, że siła związków była konsekwentnie śledzona podczas prezentacji wyników badań) czy uszczegółowienie jeszcze innego rodzaju, wskazującego np. na współwystępowanie, współtowarzyszenie zmiennych o określonej charakterystyce.

Doktorantka przeprowadziła badania o charakterze *quasi*-eksperymentu, z użyciem trafnie dobranych narzędzi, mających szerokie zastosowanie nie tylko w Polsce. Zmienne, wskaźniki empiryczne oraz narzędzia badawcze wykorzystane do ich pomiaru zostały bardzo starannie opisane i przedstawione w tabeli (str. 124-128), co ułatwiało recepcję treści całej części empirycznej pracy. Na uznanie zasługuje autorski model badawczy, który jednocześnie zawarł zmienne, które w dotychczas przeprowadzonych badaniach były analizowane w wycinkowy, rozłączny sposób. Co istotne, Pani mgr Anna Kraśkiewicz nie wykluczyła z analiz kłopotliwych różnic indywidualnych w zakresie odczuwania oraz ocen afektywnych zapachów (np. aromatu sosny, który mimo powszechnych skojarzeń ze świętami Bożego Narodzenia został przez niektórych badanych oceniony jako nieprzyjemny). Natomiast taki dość arbitralny zabieg metodologiczny bywa stosowany przez innych autorów (por. Ehrlichman, Halpern, 1988; str. 92). Dobór badanych osób jest również prawidłowy, choć - jak Autorka uznała wymieniając ograniczenia własnych badań - równoliczność grupy kobiet i mężczyzn zwiększyłaby wiarygodność wyników obrazujących różnice międzypłciowe w zakresie interesujących ją zmiennych.

Przeprowadzone przez Autorkę analizy statystyczne są szczegółowe i wielostronne, poczynszy od sprawdzenia tzw. normalności rozkładu zmiennych, poprzez analizy korelacyjne, aż do wielozmiennowych analiz wariancji i hierarchicznej analizy regresji, zaś niewątpliwym walorem rozprawy są liczne (62) i czytelne tabele, prezentujące wyniki badań własnych. Ze względu na to, że rozkład większości zmiennych odbiegał od rozkładu

normalnego (tab. 3-9), analizy statystyczne zostały wykonane za pomocą testów nieparametrycznych. W tej części pracy formalnym mankamentem, który łatwo będzie Doktorantce usunąć podczas przygotowywania jej do druku, jest czasami nadmierne przywiązanie do terminologii statystycznej. Mam na myśli tytuły niektórych tabel, w których pojawiają się nazwy statystyk, np. „wyniki testu Kołmogorowa-Smirnowa”, „wartości współczynników korelacji rho Spearmana”, „wyniki analizy Chi²”. Powyższa uwaga dotyczy również niektórych konkluzji. Niemniej Doktorantka konsekwentnie i wnikliwie przeprowadziła analizy statystyczne, odpowiadając na kolejne pytania badawcze, przyjmując bądź odrzucając robocze hipotezy.

Podczas lektury empirycznej części rozprawy nasuwają się przynajmniej dwie myśli o zagadnieniach badawczych, wartych podjęcia w dalszych badaniach. Otóż w autorskiej ankiecie znalazło się pytanie dotyczące palenia papierosów (zapewne można je uszczegółowić o liczbę lat palenia papierosów oraz liczbę papierosów wypalanych dziennie), które jak wiadomo wpływa na wrażliwość węchową oraz odczuwanie intensywności aromatów, a także pytanie dotyczące wykształcenia i/lub wykonywania pracy związanej z zapachami. Choć powyższe zmienne nie były uwzględnione w problematyce badań własnych Autorki, jest możliwe, że wzięcie ich pod uwagę przyniosłoby bardzo interesujące rezultaty badawcze. Po drugie, cały model badań Autorki ulepszony proceduralnie według Jej wskazówek można byłoby przenieść w obszar psychologii klinicznej i psychopatologii. Przykładowo, badania własne Doktorantki wykazały, choć wynik może wydawać się oczywisty, że pozytywnie oceniane afektywnie aromaty kawy, wanilii i mięty przywołują wspomnienia o największej ilości elementów smakowych. Zastanawia zatem, jaki wzorzec funkcjonowania psychologicznego charakteryzowałby osoby cierpiące na zaburzenia odżywiania się (głównie jadłowstręt psychiczny), u których już bodźce słowne związane z pożywieniem, jego przygotowywaniem i odchudzaniem się „otwierają” złożoność obrazu psychopatologicznego. Z kolei osoby z rozpoznaniem depresji łatwiej przypominają sobie negatywne wydarzenia życiowe w porównaniu z pozytywnymi, co współtworzy obraz kliniczny tego zaburzenia. Może należałoby zatem podjąć starania w kierunku empirycznego dowiedzenia, że niektóre procedury aktywizowania pamięci służą złagodzeniu objawów psychopatologicznych w niektórych zaburzeniach?

Rozprawę doktorską Pani mgr Anny Kraśkiewicz kończy podsumowanie uzyskanych rezultatów badawczych oraz obszerne ich omówienie w kontekście wyników badań innych autorów. W tym miejscu zapamiętanie tak wielu różnorodnych wyników i interakcji zmiennych oraz prześledzenie specyfiki badanych procesów ułatwiłoby ich

zaprezentowanie za pomocą graficznych schematów. W omówieniu wyników Doktorantka wykazała się znakomitą znajomością specjalistycznej literatury rodzimej oraz światowej, choć czasami nie uniknęła powtórzeń z teoretycznej części dysertacji. Generalnie, dyskusja wyników badań własnych jest dojrzała, kompetentna, logiczna, ma charakter dynamicznej polemiki. Ponadto Doktorantka zaprezentowała dojrzałą postawę badacza, zdając sobie sprawę z pewnych ograniczeń własnych badań, choćby ich procedury. Ich świadomość może stanowić punkt wyjścia do jeszcze pełniejszego wykorzystania uzyskanych danych i kontynuacji planów badawczych. Ze względu na wysokie walory pracy, jej znaczenie teoriiotwórcze i znaczący wkład w rozwój praktyki psychologicznej wnoszą do Wysokiej Rady Wydziału Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego o wyróżnienie rozprawy.

Reasumując, stwierdzam, że przedstawiona rozprawa doktorska Pani mgr Anny Kraśkiewicz pt. „*Podmiotowe wyznaczniki percepcji zapachów i ich oceny afektywnej: Rola pamięci autobiograficznej, nastroju i temperamentu*” odpowiada warunkom określonym w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym, uzasadnia nadanie Jej stopnia doktora nauk społecznych i dalszy udział w przewodzie doktorskim.

W. Radziwiłłowicz